

JUSSI VÄHÄMÄKI

Kapina tiedettä vastaan

Keväällä 2009 uudesta yliopistolaista ja korkeakoulutuksen tulevaisuudesta käydyissä keskusteluissa keskeiseksi osoittautui kysymys tieteestä, tiedeinstituutiosta ja sen asemasta nykypäivän kapitalismissa. Nopeasti muodostui karkeasti hahmotellen kolme eri linjaa, jotka koskevat yleisemminkin suhtautumista instituutioihin ja politiikkaan: *konservatiivinen, reformistinen ja anti-institutionaalinen*.

Konservatiivinen näkemys puolustaa instituutiota ulkoa tulevilta hyökkäyksiltä. Kenties siksi, että sen kannalla olevilla jo on suhde tiedeinstituutioon, he pelkäävät menettävänsä uudistuksessa jotain oleellista, tärkeää ja omaa. Reformistinen näkemys hyväksyy olemassa olevan instituution, sen julkilausutun tavoitteen ja tehtävän yhteiskunnassa. Se ei niinkään halua rikkoa institutionaalisia rakenteita kuin parantaa, tehostaa ja demokratisoida instituution toimintaa sisältä käsin. Näitä kahta linjaa voidaan luonnehtia instituutiokeskeisiksi. Niissä olennaisessa asemassa on instituutio, sen tehtävä ja tavoite. Kolmanneksi on syntynyt marginaalinen anti-institutionaalinen linja, joka yrittää tarkastella tiedeinstituutiota ulkoa päin ja sijoittaa sen osaksi nykyistä yhteiskuntaa ja sille luonteenomaisia valtasuhteita.

Anti-institutionaalinen näkemys pyrkii hylkäämään instituutiokeskeisen analyysin ja tuomaan tilalle jotakin, mitä Michel Foucault'ta seuraten voidaan kutsua strategiseksi analyysiksi. Kyse on todellisesta kapinasta tiedettä ja tiedeinstituutiota vastaan. Tämän kolmannen tien juuret löytyvät 1960-luvun lopun opiskelijaliikkeestä, radikaalifeminismistä, ortodoksismarxilaisuuden kritiikistä, erilaisista taideavangardeista ja ympäristöliikkeistä. Yleistä tilannetta on luonnehdittu seuraavasti:

”Sanoisin siis näin: viimeisen kymmenen viidentoista vuoden ajan on koettu valtava ja runsas asioiden, instituutioiden, käytäntöjen, diskurssien kritikoitavuus, eräänlainen yleisesti jaettu tunne siitä, että maa on sortumassa jalkojen alta, erityisesti paikoissa, jotka näyttivät kaikkien tutuimmilta ja tukevimmilta meille, ruumiillemme, jokapäiväisille eleillemme. Mutta tämän sortumisen rinnalla ja paikallis-

ten, erityisten ja epäjatkovien kritiikkien hämmästyttävän toimivuuden rinnalla, paljastuu itse tosiasioissa jotakin sellaista, jota ei alun alkaen ollut näkyvissä: sitä voitaisiin kutsua totalitaarisille teorioille luonteenomaiseksi estovaikutukseksi.¹”

Huolimatta erilaisista estovaikutuksista tämä perinne on totalitaaristen tai instituutiokeskeisten tarkastelutapojen kritiikin ohella pyrkinyt myös itsenäiseen, ei-instituutiokeskeiseen teoreettiseen työhön tai teoreettiseen tuotantoon, joka ei tarvitse viisumia joltain instituutiolta osoittaakseen pätevyytensä. Michel Foucault on ollut yksi tärkeimpiä ei-institutionaalisen tutkimuksen käsitteellistäjiä. Luennoillaan hän palaa toistuvasti eräänlaisiin metodologisiin periaatteisiin, joista yritän seuraavassa nostaa esiin joitakin.²

Ulos instituutioista

Luennoillaan ”Turvallisuus, alue, väestö” Foucault perustelee käsitteen *gouvernementalité* käyttöön ottamista. Samalla hän luonnostelee omaa näkökulmaansa tutkimukseen sellaiseksi, että sisäinen näkökulma instituutioon ja sen tehtävään korvataan ulkoisella näkökulmalla vallan strategioista ja taktiikoista.³ Hän luettelee myös kolme eri askelta pois instituutiokeskeisyydestä. Niissä Foucault'n metodia kuvaillaan taskuravun liikeiksi eli äkillisiksi pyrähdyksiksi sivulle. Tämä tarkoittaa myös oman ajattelun kohteiden jatkuvaa hajottamista ja lukijan toistuvaa yllättämistä. Näihin pyrähdyksiin Foucault'ta olivat ajaneet paitsi kirjat, joihin hän tutkimuksissaan törmäsi, myös politiikan asettamat ajankohdattaiset kysymykset. Tutkimuksen liike ei siis piirrä suoraa,

”Kuinka tehdä tutkimusta yleismaailmallisessa tilassa ilman viisumia joltain viranomaiselta, yliopistolta, kirkolta tai puolueelta?”

johdonmukaista linjaa maaperään, vaan astahdellessaan eteen, sivuille ja taakse pikemminkin haroo ja kulkee läpi jonkin alueen. Foucault esittelee kolme askeltaan ulos instituutiokeskeisyydestä seuraavasti:

On astuttava tietyn instituution (vankila, sairaala, koulu, yliopisto) ulkopuolelle ja instituutiokeskeinen, totalitaarinen analyysi on korvattava globaalilla näkemyksellä valtateknologioista (esim. psykiatrinen järjestys osana koko yhteiskunnan ”julkisen hygienian” projektia).

On astuttava (instituution) tehtävän (mitä se tekee, mitä siellä on tehtävä) ulkopuolelle. Sisäinen näkemys instituution tehtävästä on korvattava ulkoisella näkemyksellä strategioista ja taktiikoista (vankila on sijoitettava vallan yleiseen talouteen, jolloin huomataan, että vankilan todellinen historia ei muodostu sen tehtävän onnistumisista tai epäonnistumisista, vaan sen sijoittumisesta erilaisiin strategioihin ja taktiikoihin).

Kolmas askel ulos on otettava suhteessa annettuun kohteeseen/objektiin (mielisairaus, tiede, rikollisuus, seksuaalisuus). Instituutiota ja käytäntöjä sekä tietoja ei tule tarkastella annetun kohteen näkökulmasta. Sen sijaan on tartuttava liikkeeseen, jonka kautta liikkuvien tekniikoiden tilassa rakentuvat totuuden kenttä ja tiedon kohteet.

Foucault’n ajatus luennoissa ”Turvallisuus, alue, väestö” on, että hän haluaa tehdä myös valtiolle sen, minkä hän onnistui helposti tekemään vankilalle ja muille instituutioille. Hän haluaa siis astua ulos valtiokeskeisestä poliittisesta ajattelusta. Juuri siksi hän toistaa niin usein, ettei katso valtioteoriaa tarpeelliseksi nykyisten yhteiskuntien toiminnan ymmärtämisen tai valtatekniikoiden vastustamisen kannalta. Valtaa ja valtatekniikoita ei voi tarkastella paikallisina ilmiöinä,

kuten poliittisen ajattelun perinne Aristoteleesta lähtien on yrittänyt esittää. Uuden vallan muodon (*gouvernementalité*) vastustaminen ja kritiikki – ja viime kädessä kapitalismin kritiikki sikäli kuin kyseinen vallan muoto on sille luonteenomainen – ei voi lainata käsitteitään *poliksesta*, yksinvaltiaalta tai lainsäätäjältä. Siksi Foucault pyrki irrottamaan valtasuhteet instituutiosta ja tutkimaan niitä teknologioina, irrottamaan valtasuhteet yhteydestä instituution tehtävään sijoittaakseen ne strategiseen analyysiin ja lopuksi erottamaan ne kohteestaan/objektistaan tarkastellakseen niitä tiedon kohteiden ja kenttien rakentumisessa.

Muistiinpanoissaan 8.2.1978 luentoa varten Foucault myös sanoo, että kun jokin instituutio romahtaa, tämä romahtaminen ei välttämättä johdu siitä, että sitä tukenut valta olisi pantu pois pelistä. Romahdus tapahtuu todennäköisesti siksi, että instituutio on yhteensopimaton valtateknologioiden olennaisten muutosten kanssa. Juuri näiden muutosten tutkimiseksi on astuttava ulos instituutiokeskeisestä tarkastelutavasta. Erityisesti tutkimuksen ja tiedeinstituution kohdalla tarvittaisiin juuri noiden muuttuneiden valtateknologioiden tutkimusta ja tiedon tuotannon sijoittamista osaksi laajempaa, koko yhteiskuntaa suuntaavaa projektia. Konservatiivisen ja reformistisen eetoksen hallitessa tällaiselle tutkimukselle ei juuri ole tilaa.

Yhteistutkimus

Mitä tarkoitetaan (tiede)instituution ulkopuolisella tutkimuksella? Kuinka tehdä tutkimusta yleismaailmallisessa tilassa ilman viisumia joltain viranomaiselta, yliopistolta, kirkolta tai puolueelta? Nähdäkseni kysymykset koskevat

”Yhteiskunnallinen suhde tutkimuksessa ei ole tiedon subjektin ja tiedettävän objektin välinen suhde, vaan yhteistyösuhde ja myös konfrontaationsuhde.”

suoraan tutkimuksen tekemistä nykyään. Vastauksia voi etsiä yhteistutkimuksen tai yhteiskuntatutkimuksen perinteestä sen eri muodoissa, joita ovat amerikkalainen pragmatismi, Dewey ja ”interobjektiivisuuden” metodologia, italialaisen *operaismon* yhteistutkimus, feministinen tutkimus (josta suomeksi julkaistu *Precarias a la derivan, Hoivaajien kapina*, on hyvä esimerkki) ja Michel Foucault’n erilaiset metodologiset väliintulot, erityisesti genealogisen tutkimuksen täsmennykset 1970-luvulla.⁴

Kaikki mainitut perinteet ovat joko vaiettuja tai turmeltuja ja joka tapauksessa vähemmistönä yhteiskuntatieteellisessä metodologisessa keskustelussa. Ne nähdään joko feminismiin tavoin epätieteellisinä tai Foucault’n tavoin vaikeina, tai niistä ei ole *operaismon* työläistutkimuksen tavoin koskaan kuultukaan. Kaikkia näitä perinteitä luonnehtii jonkinlainen tiedeinstituution vastaisuus, mikä ei tarkoita yksinkertaista epätieteellisyyttä. Niitä ei hallitse pehmeä opportunisti, eklektisyys tai avoimuus mille tahansa teoreettiselle näkemykselle, vaan kapina tiedettä vastaan. Niissä on kyse tekniikasta, jota ei kuitenkaan ole formalisoitu eikä sitä kenties voidakaan formalisoida, koska se liittyy tutkimuksen tekijän omaan persoonallisuuteen, omiin olosuhteisiin, ja muuttuu ja löytää paikkansa tutkimuksen kuluessa.

On mahdollista listata joitakin yhteiskuntatutkimuksen eri haaroille yhteisiä piirteitä.

Ensinnäkin yhteiskuntatutkimuksen tekemisen lähtökohtana ei ole vastakkainasettelu objektiivisen, niin sanotusti tieteellisen näkökulman ja puolueellisen, tutkittavien puolelle asettuvan näkökulman välillä. Tätä on korostettava voimakkaasti: tutkimuksessa ei ole kyse tutkijan näennäisen sotilaallisesta puolen valinnasta, heikkomman puolelle asettumisesta tai tieteestä kansan palve-

lijana. Tällaiset käsitykset, jotka valitettavasti hallitsevat edelleen ainakin erilaisia fraktioita, toistavat edelleen tutkijan ja tutkittavan, tietäjän ja tietämättömän, erityisosaajan ja maallikon (sekä johtajan ja johdettavan) välisen vastakkainasettelun.

Toiseksi, yhteiskuntatutkimus on poliittista tutkimusta, mutta sen *poliittisuus* on ja voi olla peräisin vain tutkijan ja tutkittavan, erityisosaajan ja maallikon välisen eron kyseenalaistamisesta ja kritiikistä. Tätä eroa tutkija tutkii erityisosaajana, siis tutkijana eikä puolensa valinneena sotilaana. Toisin sanoen yhteiskunnallinen suhde tutkimuksessa ei ole tiedon subjektin ja tiedettävän objektin välinen suhde, vaan yhteistyösuhde ja myös konfrontaationsuhde. Ei siis mielistelysuhde eikä ehdottoman vastakkainasettelun suhde, vaan epävarma, tunnusteleva suhde erilaisten välillä.

Kolmanneksi, tutkijat eivät tässä tapauksessa ole ”sivistisyliopistossa” koulutettuja totuuden vartijoita. Tutkijan ei pitäisi ylipäätään puhua jonkun nimissä. Koska hänen sanansa ovat institutionaalisesti tunnustettuja ja suhteessa instituutioihin, niillä on taipumus tuottaa valtavaikutuksia ja uusintaa olemassa olevia valtasuhteita.

Deweyn tai *operaismon* esittelyn sijaan nostaisin siis esiin Foucault’n 70- ja 80-luvun luentojen metodologisten jaksojen tarjoaman mahdollisuuden hahmotella yhteiskunnallisen tutkimuksen maastoa ja tekemisen tapoja.

Genealogiat

1960-luvun lopulla ja erityisesti luennoissaan ”Nietzsche, genealogia ja historia” Foucault hahmottelee historiatieteelliselle tutkimukselle vastakkaisen genealogisen tutki-

”Paikallisia ja alueellisia tietoja ei aseteta oppineen tiedon paikalle, koska pelkkä instituutioon kohdistuva Talvipalatsin valtaus ei riitä.”

muksen ohjelman. Foucault’n genealogisesta ohjelmasta ja genealogioista on kirjoitettu paljon. Tämä on tehty useimmiten joko akateemisesta ja tieteellisestä näkökulmasta, jolloin Foucault’n genealogioiden tieteellisyyttä ylistetään, tai vaihtoehtoisesti sitä on moitittu epä-tieteelliseksi ja lähteitä valikoivaksi. Ainakin akateemisessa kontekstissa kuitenkin harvoin sanotaan suoraan, mitä genealogia tai genealogiat Foucault’lle ovat. Foucault itse oli tässä suhteessa hyvin selkeä. Vuoden 1976 luentojen ”Il faut défendre la société” ensimmäisellä lunnolla hän korostaa, että genealogiat ovat *antitieteitä*. Antitieteinä ne yhdistävät ”naiivin tiedon” tai paikalliset muistot ja ”oppineen tiedon” eivätkä ne siksi kuulu minkään erityisen akateemisen tieteenalan (sosiologia/filosofia) piiriin. Tämä yhdistäminen tai ”koplaaminen” (*couplage*) tekee mahdolliseksi todellisia yhteiskunnallisia kamppailuja koskevan historiallisen tiedon rakentamisen ja tämän tiedon käytön ajankohtaisissa taktiikoissa.

Genealogioita ei myöskään voi pitää metodologioina, koska ne eivät ole valmiita, vaan pikemminkin rakentamista, yhteistyötä ja ristiriitaa. Toisin sanoen niissä mitään erityistä metodologiaa ei sovelleta annettuun aineistoon. Tämä merkitsee sitä, että genealogiat eivät ole vain antitieteitä, vaan myös tutkimusta, jota ei voi tehdä akateemisessa instituutiossa ja poliittisten kamppailujen ulkopuolella. Pikemminkin kyse on juuri yhteistutkimuksesta, jonka tavoite on muuttaa totuuden kenttää ja tuottaa uusia olosuhteita.

Genealogiat ovat siis *antitieteitä*, mutta eivät siinä mielessä, että ne vaatisivat oikeuksia tietämättömyydelle ja ei-tiedolle tai välittömälle kokemukselle, jota tieto ei ole vielä ottanut haltuunsa. Ne ovat vastatietoa, mutta eivät tieteen sisällön, metodien tai käsitteiden kritiikkinä (parempaa ja tehokkaampaa tiedettä vaativina reformisteina). Ne ovat kapinaa keskittäviä valtavaikutuksia vastaan ja vaikutuksia, jotka ovat sidoksissa järjestelmien vakiintumiseen ja tieteellisen esityksen toimintatapoihin nykykapitalismissa.

Naiivin ja oppineen tiedon koplaaminen, yhteistyö ja yhteistutkimus ja tiedon yhteistuotanto, ei siis merkitse sitä, että akateeminen tieteellinen tutkimus astuu kansan pariin tai valitsee sorrettujen puolen. Alistettuja tietoja ei vapauteta kääntämällä ne alistavaksi tieteeksi, kuten Foucault’n mielestä marxismissa tapahtuu. Juuri marxismin esittäytymistä tieteenä Foucault kritikoi yhtä voimakkaasti kuin tieteen esiintymistä kansan palvelijana. Kyse ei siis ole oletetusti aidon, villin, puhtaan, toden ja alkuperäisen tiedon oikeuksien palauttamisesta.

Kyse ei ole siitä, että vapautettaisiin dispositiivien vangitsema tieto ja päästäisiin lähelle todellisuutta (esim. seksuaalisuuden totuutta). Paikallisia ja alueellisia tietoja ei aseteta oppineen tiedon paikalle, koska pelkkä instituutioon kohdistuva Talvipalatsin valtaus ei riitä alistettujen (tietojen) vapauttamiseksi. Päinvastoin, jotta uuden tiedon tuottamisen ajatus olisi ylipäätään mahdollinen, sen on oltava peräisin siitä, että kokeillaan uutta, kokeillaan tutkijan ja maallikon kykyjen yhdistämistä tai jonkinlaista uutta sommitelmaa, noiden kykyjen yhteiskäyttöä tiedon tuottamisessa ja sen rakentamisessa. Akateemisen tutkimuksen kannalta kyse ei ole yksinkertaisesta hyppäyksestä yhteistyöhön. Tutkimuksen on kuljettava samalla oman genealogiansa, omien alistettujen tietojensa kautta.

Tietojen kapina

Kyse on siis tietojen kapinasta (*insurrection*), mutta ei vain siitä, että tiedot vastustaisivat tieteen sisältöjä, metodeita ja käsitteitä, vaan ennen kaikkea kapinasta keskittävän vallan erilaisia vaikutuksia vastaan. Genealogian on taisteltava nimenomaan tieteelliselle diskurssille ominaisia valtavaikutuksia vastaan, ei siis alistuttava niille. Pohjimmiltaan ei merkitse mitään, että tämä tieteellinen esityksen institutionalisoituminen ruumiillistuu yliopistossa tai ylipäätään pedagogisessa apparaatissa tai että se institutionalisoituu teoreettis-kaupalliseksi verkostoksi, kuten psykoanalyysissa, tai poliittiseksi apparaatiksi, kuten marxismissa.

Foucault’lle tiedon tuotannon prosessit ovat ennen muuta elimellinen osa poliittista itsenäiseksi toimijaksi muuttumista. Tämä tapahtuu samanaikaisessa kamppailussa sekä tiedon että vallan universaalikäsitteitä vastaan. Tiedon ja vallan universaalikäsitteiden sijaan olisi siis rakennettava ajattelun ja kokemuksen välinen sidos, koska vasta se rakentaa kokeilun. Esimerkiksi vankila on paikka, jossa vangit elävät tietyn kokemuksen, ja tätä kokemusta tutkijan pitäisi vähintäänkin ajatella. Ajattelu tavoittelee sietämätöntä, joka ei ole tämä tai tuo vääryys, tasa-arvon loukkaus, juridinen erehdys, vaan sanaton, sietämätön tilanne. Ei siis katsota instituution tehtävää, kritisoida tai arvioida sitä sen mukaan, kuinka hyvin se toteuttaa arvonsa, tai esitetä keinoja sen parantamiseksi. Esimerkiksi vankilan kohdalla ei siis pohdita vapauden riiston tapahtumaa tai rangaistuksen toimivuutta sovituksen välineenä, vaan kiinnitetään huomio vankilassa vallitseviin alistamisen käytäntöihin.

Uusien lausumien tuottaminen

Kokemukset ja elämäkäytännöt nostavat esiin paikallisia, erityisiä ja omalaatuisia tiedon muotoja. Näitä Foucault kutsuu ”alistetuiksi tiedoiksi”. Niissä kyse on kokonaisesta joukosta tietoja, jotka syrjäytetään siksi, että tietoina ne eivät ole käsitteellisiä ja riittävästi muokattuja, vaan naiiveja, alempiarvoisia ja tieteellisesti puutteellisia: maahanmuuttajan, työttömän, sairaan tai vangin (”dilettantin”) tietoja. Nämä tiedot ovat marginaalisia suhteessa maahanmuuttopolitiikan ja työvoimapolitiikan kansantaloustieteelliseen diskurssiin, yhteiskuntatieteelliseen diskurssiin tai lääketieteeseen ja juridiikkaan. Kyse on ”vähempiarvoisista” tiedoista, ja genealogia on näiden alistettujen tietojen vapauttamista suhteessa yrityksiin kirjata ne tieteelle ominaiseen valtahierarkiaan.

Alistettujen tietojen voima tulee siitä, että ne vastustavat niitä ympäröivää universalisoimista eli niiden erityisyyden, paikallisuuden ja ainutkertaisuuden kieltämistä. Toisin ilmaistuna Foucault’lle arkeologia on metodi paikallisten diskursiivisuuksien ja alueellisen tiedon analysoimiseksi ja genealogia on taktiikka, joka panee alistetut tiedot toimimaan lähtemällä liikkeelle paikallisista, alueellisista tiedoista tieteen sijaan. Tässä on yksi Foucault’n ajattelun yhteys italialaisen *operaismon* peruslähtökohtaan: yhteiskuntaa on tutkittava ”tehtaan” (työn ja tuotannon todellisuuden) käytäntöjen näkökulmasta

sen sijaan, että tutkittaisiin ”tehdasta” yhteiskunnan tai yhteiskuntatieteen näkökulmasta. Toisin sanoen tärkeää on työn ja tuotantoprosessin materiaallinen toiminta. Oleellista ei siis niinkään ole sen tutkimus ja kuvaaminen esimerkiksi pelkkänä työprosessina, vaan poliittisena prosessina, politiikan, valtateknologioiden ja valtasuhteiden tiivistymänä.

Tutkimuksessa tarkoitus ei ole valokuvata sitä, mikä on olemassa ja mikä näkyy kaikille, vaan pikemminkin kokeilla ja koetella näkyvän takana olevaa. Se merkitsee, että olisi yritettävä tuoda yhteiseen tilaan erityisosaaja eli tutkija ja kokenut eli asiantuntija. Tutkija on omalla tavallaan instituutioon sidottu tulos työnjaosta, kokenut on sen sijaan työnjaon ulkopuolella ja irti instituutioista. Näiden kohtaamisen helpottamiseksi olisi rikottava delegaation ja edustamisen eli toisen puolesta puhumisen järjestelmä. Tämä tehtävä ei koske pelkästään tiedeinstituutiota, vaan koko yhteiskunnan tilan uudelleen järjestämistä yksityisen ja julkisen välisen vastakkainasettelun hajotessa.

Paikalliset, alueelliset, epäjohdonmukaiset, syrjäytetyt ja oikeudettomat tiedon muodot vastustavat sellaista yhtenäisen tiedon instanssia, joka haluaa suodattaa ne, työstää niitä, asettaa ne arvo- tai muuhun järjestykseen ja neutralisoida ne todellisen tiedon nimissä. Tämä todellinen tieto on siis sellaista, joka on jonkun tai joidenkin hallussa. Siksi tietojen kapina alkaa tieteellisen esityksen ja tiedeinstituution läheisesti toisiinsa yhdistävän keskitämisen ja monopolisoinnin vastustamisesta. Tässä mielessä esimerkiksi vuoden 2009 yliopistokamppailu on ja oli kiinteä osa (yhteis)tutkimusta. Kyse on instituution ulkopuolelle astumisesta, joka ei voi olla yksinkertaista kieltäytymistä ja halua tehdä työtä rauhassa, vaan uusien olosuhteiden, uusien lausumien tuottamista. Siihen vaaditaan nykyisen maailman tilan ääriivien hahmottamista, omien kahleiden tunnistamista ja oman paikan löytämistä tuossa maailmassa. Se on puolestaan mahdollista vain yhteistutkimuksen avulla.

Foucault tavoitteli aina kollektiivista työskentelyä. Hän sanoikin niille, jotka vaativat häneltä vastauksia ja totuutta: ”mutta te laitatte minut tilanteeseen, joka kuuluu profeetalle tai tietäjälle, viime kädessä sille, joka tarjoaa ratkaisuja. Ratkaisut ovat aina yhdessä keksittyjä eikä niiden antaminen tai tekeminen ole jonkun tehtävä, vaan kaikkien...”⁵

Viitteet

- 1 Foucault 1997, 7.
- 2 Esimerkiksi luennot 7.11 1973, 7.01 1976, 8.02 1978, 5.01 1983, 21.01 1983.
- 3 Foucault 2010, erityisesti luento ”Helmiin 8. 1978”.
- 4 Corsani Antonellan ja Lazzarato Maurizioin kirjassa *Intermittents et Précaires* yrittetään yhdistää näitä erilaista paikallisista

tarpeista alun perin lähteneitä perinteitä toisiinsa.

- 5 Foucault 2009.

Kirjallisuus

Corsani, Antonella & Lazzarato Maurizio, *Intermittents et Précaires*. Éditions Amsterdam, Paris 2008.
Foucault, Michel, *Il faut défendre la société, Cours au Collège de France (1975–1976)*.

EHESS, Gallimard & Seuil, Paris 1997.
Foucault, Michel, *Le courage de la vérité. Le gouvernement de soi et des autres. II Cours au Collège de France (1983–1984)*. Toim. Frédéric Gros. EHESS, Gallimard & Seuil, Paris 2009.
Foucault, Michel, *Turvallisuus, alue, väestö. Hallinnallisuuden historia. Collège de Francen luennot 1977–1978*. Tutkijaliitto, Helsinki 2010.